

Muško i žensko u frazeologiji I.

U hrvatskome frazeološkom fondu postoje frazemi koji su uporabom djelomično ili potpuno ograničeni na referenta jednoga od dvaju spolova. U frazeološkoj se literaturi takvi frazemi nazivaju *rodno obilježenim frazemima*, a posljednja su istraživanja (A. Hrnjak: *Frazeologija u rodnome okviru*, Knjigra, 2017.) pokazala da rodno obilježeni frazemi prikazuju muškarca i ženu kao biološka bića, kao razumna i duhovna bića te kao društvena bića. Kako su frazeološke jedinice kao i sve jezične jedinice jedinstvo izraza (forme) i sadržaja (značenja), rodna ograničenja mogu se pojaviti na jednome planu

ili na obama planovima. Stoga rodno obilježene frazeme možemo okupiti u dvije temeljne skupine: 1. frazeme koji se svojim sastavnicama i/ili značenjem odnose isključivo na osobe jednoga spola i ne mogu se povezati s osobama suprotnoga spola ili upotrijebiti za njih i 2. frazeme koji se svojim sastavnicama i/ili značenjem mogu upotrijebiti za osobe obaju spolova.

Frazemi prve skupine često su motivirani rodnom stereotipima, pri čemu se muškarcima najčešće pripisuje snaga i jakost (*jači spol*), dok se ženama najčešće pripisuje ljepota i krhkost (*ljepši (slabiji, nježniji) spol*). Frazemi u kojima se spominje osoba muškoga spola, a koji se na značenjskome planu odnose samo na muškarca, govore o njegovim fizičkim značajkama, tj. snažnoj tjelesnoj građi (*gora od čovjeka, kao od brda (brijega,*

stijene) odvaljen), mentalnome kapacitetu, tj. njegovu nedostatku (*glup kao klada (panj)*), spolnoj orijentaciji muškarca (*topli brat*), sklonosti prema alkoholu (*vinski (mokri) brat*) te fizičkoj privlačnosti mlađih muškaraca (*momak od oka*) i prototipu poželjnoga muškarca, tj. muškarca o kakvome maštaju žene (*princ iz bajke, princ na bijelome konju*), ali i o onim muškarcima koji imaju neku društvenu moć (*lokalni šerif*) koja je negativno konotirana.

U skupini frazema koji se odnose na muškarce posebno su zanimljivi frazemi koji u pozadinskoj slici imaju ženu, a značenjem se odnose isključivo na osobe muškoga spola i govore o sposobnosti osvajanja žena (*trčati (juriti) za svakom suknjom*) i uživanja u ženskome društvu (*blažen među ženama*), pri čemu su istaknuti rodbinski odnosi, a upućuju na negativne crte ličnosti (*kurvin (kurbin) sin*) ili na nesamostalnost muškarca te njegovu ovisnost o supruzi ili majci (*mamin sin (sinčić), skrivati se iza ženine suknje*), pri čemu uporaba može biti ograničena i na mlađe muške potomke (*skrivati se iza mamine (majčine) suknje, držati se mami (majci) za suknju (skute)*).

Zoonimni frazemi koji se odnose na muškoga referenta značenjski se odnose na iskustvoga muškarca bez obzira na to je li riječ o lukavstvu i prepređenosti (*stari lisac*), snalazljivosti koja se rađa iz iskustva (*stari mačak (zec), <stari> morski vuk*) ili seksualnoj aktivnosti starijih muškaraca (*stari jarac*).

Anatomska određenost ljudskoga tijela spolom uočljiva je i u tjelesnim metaforama na kojima počivaju somatski frazemi, tj. frazemi koji u svojem sastavu imaju naziv za barem jedan dio ljudskoga (ili životinjskoga) tijela. Ipak, u nekim somatskim frazemima u kojima se na formalnome planu imenuju isključivo muški ili ženski dijelovi tijela danas nije došlo i do značenjskoga ograničenja koje bi bilo povezano s biološkim spolom. Iako su se frazemi u kojima se nalaze somatizmi koji pripadaju isključivo osobama muškoga spola i u pozadinskoj slici imaju muške pripadnike ljudske ili životinjske vrste (*nasmijati se / smijati se (smješkati se i sl.) ispod brka, omastiti brk (brke, brkove), reći/govoriti (skresati/kresati) u brk komu što, smiješi se brk komu, imati muda <za što>, nemati muda <za što>, hladiti jaja, oznojiti jaja, titrati jajca komu*) isprva upotrebljavali samo za muškarce i odnosili na hrabrost ili njezin nedostatak, zadovoljstvo i uživanje, udovoljavanje komu te ljenčarenje ili naporan rad, danas se upotrebljavaju i za žene: *Vidim ja stabla puna plodova i pitam kakav je okus. Kaže susjeda „evo dat ću ti da probaš” i sve se nešto smije ispod brka.; Jedina koja je omastila brk s koprivničkom juhom bila je R. B.; On izvadi neku dvostruku utičnicu, malo žice i počne ukopčavati, a meni se smiješi brk, najradije bih zapjevala.; Nisam imala muda, baš nisam imala muda otvoreno razgovarati s mužem.; Ne bi se upisivala ni djeca mama koje su na rođiljnom pa im je lakše bubnuti dijete u vrtić da mogu hladiti jaja na Facebooku i sličnim glupostima te da se malo odmire od djeteta i napornog života.*

Frazemi *gladiti brk (brke, brkove)* i *nasmijati se/smijati se (smješkati se i sl.) ispod brka, sijeda (bijela) brada, glava kuće, muška glava, sijeda glava* u semantičkome talogu imaju sliku muškarca i upotrebljavaju se samo za muškarce, kao i frazemi *zaprošiti/prošiti čiju ruku, ostaviti <svoje> kosti i topovsko meso*, koji su ograničeni uporabom jer su društveno uvjetovani te se prvi odnosi na

bračnu ponudu muškarca ženi, dok su drugi i treći tradicionalno uvjetovani statističkom činjenicom o sudjelovanju muškaraca u ratovima. Frazemi u kojima se nalaze somatizmi koje dijele pripadnici obaju spolova upotrebljavaju se katkad samo za osobe jednoga spola. Frazemske inačice *kao dječja guza* i *kao dječja guzica* koje su se u početku upotrebljavale pri opisu muškoga lica, dobile su semantičko proširenje i danas se upotrebljavaju za prikazivanje mekoće i njegovanosti lica bez obzira na spol: *A svi Doriani ovog svijeta, od Milana do New Yorka hrle po novu dozu eliksira i ponosno priznaju da zahvaljujući botoksu vraćaju mladost i dobivaju kožu glatku kao dječja guza.*; *Meni je ten oduvijek bio odličan, a u trudnoći mi se lice još pročistilo i koža mi je bila mekana kao dječja guza.*

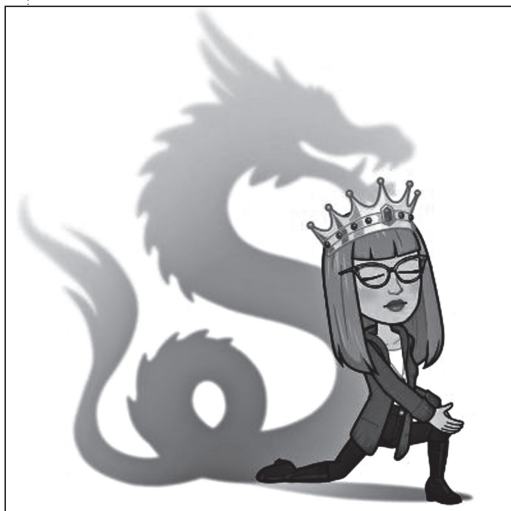
Frazemi prve skupine u kojima se spominje osoba ženskoga spola, a koji se na značenjskome planu odnose samo na ženu, govore o ženi kao tipičnoj pripadnici ženskoga spola (*Evina kći*), koja je obično luda ili nesmotrena (*ženska glavo<!>*), o ženinim različitim životnim statusima (*stara cura (fajla)*), njezinu ponašanju (*izigravati (glumiti) damu*), pri čemu

je izražen pozitivan (*svjetska dama*) ili negativan stav, tj. moralna osuda (*laka žena (ženska)*, *prijateljica noći*), ili pripadnost u odnosu prema bračnome drugu (*prva dama*, *životna suputnica (družica)*). Promijenjena društvena funkcija žene u svijetu uvjetovala je nastanak frazema novijega datuma u kojemu ona osim majke i domaćice postaje svestrana, uspješna poslovna žena (*žena zmaj*) ili odlučna, energična žena na visokome položaju (*željezna lady (dama)*).

Frazemi u kojima se ne spominje ženski referent, a koji se na značenjskome planu odnose samo na žene, govore o fizičkim značajkama žena, tj. nedostatku ženskih oblina (*ravna kao daska*), o njezinu statusu u obitelji kad žena vodi glavnu riječ u kući (*nositi blaće <u kući (obitelji)>*, *držati tri ugla kuće*), o njezinu ponašanju, pri čemu je

izražen negativan stav, tj. moralna osuda (*laka roba*), o njezinoj biološkoj funkciji trudnoće i donošenja potomstva na svijet (*nositi dijete pod srcem, u drugome (blagoslovljenome) stanju, imati trbuh do zuba*).

Zoonimni frazemi koji se značenjem odnose na ženu prikazuju je kao umno ograničenu osobu ili onu koja ima slabo pamćenje (*glupa kao guska*, *kokošji mozak*, *pileći mozak*) te govore o njezinu kretanju, tj. geganju pri hodu bez obzira na to je li uzrok debljina, neženstvenost ili hodanje u niskoj obući (*hodati kao patka*). Frazemi u kojima se nalaze somatizmi koji pripadaju isključivo osobama ženskoga spola i u semantičkome talogu

nose sliku ženskih pripadnika ljudske ili životinjske vrste kao u frazemu *odbiti od sise koga* u svojemu prvom značenju ‘odučiti dijete da siše, prestati davati majčino mlijeko *komu*’ donose ograničenje uporabe na ženske osobe s obzirom na njihovu funkciju dojenja potomstva, dok u svojemu drugom značenju ‘natjerati *koga* da bude samostalan’ nemaju toga ograničenja.

Mnogi rodno ograničeni frazemi mogu se međusobno upariti, pa postoji svojevrsan paralelizam unutar frazeološkoga sustava. Osim već spomenutoga para *jači spol* i *ljepši (slabiji, nježniji) spol*, kojima se opisuje spolna pripadnost, rodna je distribucija na formalnome planu prisutna i u somatskim frazemima *muška ruka* i *ženska ruka*, a frazemi se odnose u prvome redu na obavljanje muških i ženskih poslova, a zatim na opreku muške strogosti i fizičke snage te ženske nježnosti i blagosti. Frazemski parovi *bolja (ljepša) polovica* i *jača polovica* te *životni suputnik* i *životna suputnica (družica)* upućuju na partnerski ili bračni odnos kao i frazemi *slamnati (bijeli) udovac* i *slamnata (bijela) udovica*, koji upućuju na dužu odsutnost bračnoga partnera. Frazemi u kojima se spominju svima poznata imena – u *Adamovu kostimu* i u *Evinu kostimu* – biblijskoga su podrijetla, a u semantičkome talogu nose sliku prvih pripadnika ljudske vrste. Izvrsnost *muškoga svijeta* i *ženskoga svijeta* određuje semantiku frazema *momak (dečko, čovjek)* i *pol* i *cura (žena)* i *pol*, a nedostatak vrlina, poročnost i grešnost s primjesom pretvaranja frazemi *ne biti <baš> svetac* i *ne biti <baš> svetica* te *praviti se svetac* i *praviti se svetica*. Dobar i lagodan život muškarca i žene iskazuje se frazemima *živjeti kao grof (lord, paša, beg)* i *živjeti kao grofica*, pri čemu je kod frazema koji se odnose na muškoga referenta moguća zamjena imenične sastavnice drugim oznakama društvenoga položaja, dok ta zamjena nije moguća kod frazema koji se odnose na ženskoga referenta.

Dio rodno obilježenih frazema frazeologizaciju je zbog društvenih čimbenika završio imeničkom sastavnicom koja se odnosi samo na muškoga referenta. Takvi su frazemi maritimnoga karaktera *mali od kužine (kubinje)* i *mali od palube*, kojima se opisuje osoba koja obavlja različite beznačajne poslove ili koja mora biti svima na usluzi. Međutim, otkad se pojavilo perifrazno ime za jedinu hrvatsku premijerku, počeo je supostojati i oblik *mala od kužine* (*Sada će Hrvatska punim jedrima pod zapovjedništvom male od kužine zaploviti na otvoreno more uspješnog gospodarskog procvata.*), ali on je još uvijek u sferi imenovanja. Drugi je slučaj s frazecom *slijepi putnik*, kojim se označuje putnik bez vozne karte, koji je skriven u nekome prijevoznom sredstvu i želi ilegalno (tajno) nekamo otputovati. U novije doba u hrvatskim je elektroničkim korpusima zabilježen i oblik *slijepa putnica*, koji ima pravu frazeološku uporabu za referente ženskoga spola (*Baboo, slijepa putnica na Barnabyjevoj jahti, udružuje se sa svim ostalim stanovnicima otoka da spasi Impyja.*)

O frazemima koji se frazeološkim značenjem odnose i na muškoga i na ženskoga referenta bez obzira na pozadinsku sliku i sastavnice bit će više riječi u sljedećemu broju *Hrvatskoga jezika*.